

Микитенко Інеса Андріївна

здобувач вищої освіти навчально-наукового інституту права і психології НАВС

Луцюк Дар'я Павлівна

здобувач вищої освіти інституту заочного та дистанційного навчання НАВС

Науковий керівник:

Кубарєва Ольга Володимирівна,

професор кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права та психології НАВС,
кандидат юридичних наук, доцент

НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ СВІДКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Роль свідка у кримінальному провадженні є однією з ключових, оскільки саме показання осіб, яким відомі певні обставини події, часто становлять основу доказової інформації, що впливає на встановлення істини та формування висновків органів досудового розслідування і суду. У контексті реформування кримінального процесуального законодавства України та його наближення до стандартів Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) особливої уваги набуває забезпечення належного обсягу гарантій для свідка, який, попри відсутність статусу підозрюваного чи обвинуваченого, нерідко перебуває у вразливому становищі. Це пов'язано з ризиками психологічного тиску, можливістю неправильного інтерпретування його слів, недостатньою обізнаністю щодо своїх прав і побоюваннями щодо кримінальної відповідальності за відмову або ухилення від давання показань.

ЄСПЛ в низці рішень постійно підкреслює, що держава зобов'язана створити такі процесуальні умови, за яких кожен учасник кримінального провадження матиме реальну можливість захищати свої права, а отримана інформація відповідатиме критеріям справедливості та добровільності. Право свідка на отримання правничої допомоги, хоча і не закріплене так широко, як право підозрюваного, але є важливим механізмом забезпечення принципів змагальності та справедливого судового розгляду відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1].

Зокрема, у справі «Олег Колесник проти України» (№17551/02) ЄСПЛ розглянув порушення прав заявника, пов'язаних із використанням показань свідків. Суд встановив, що ключові свідки обвинувачення, показання яких були вирішальними для обвинувального вироку, не були допитані в суді, а їхні протоколи допиту з досудового слідства були просто оголошені. Колесник не мав можливості поставити цим свідкам запитання, оскільки не був присутній під час їх допиту на стадії слідства, і суди не забезпечили їхню явку, не застосували привід, не з'ясували причин відсутності та не знайшли альтернативних способів

їх допиту. ЄСПЛ наголосив, що держава повинна проявляти належну старанність, забезпечуючи право обвинуваченого на перехресний допит свідків, особливо коли їхні показання є «єдиними або вирішальними» для вироку. Через те, що суди поклалися саме на неперевірені показання таких свідків, заявник був позбавлений можливості оскаржити їхню достовірність. У результаті Суд визнав порушення п. 1 та п. 3 (d) ст. 6 Конвенції, оскільки засудження ґрунтувалося на показаннях свідків, яких заявник не міг допитати і чия неявка не була належно виправдана чи компенсована процесуальними гарантіями [6].

Актуальність теми посилюється поширеними в українській практиці випадками, коли особу викликають на допит у статусі свідка, однак фактично використовують цю процесуальну форму для отримання показань від потенційного підозрюваного без надання можливості залучити адвоката. Така ситуація суперечить принципу недопустимості самовикриття і створює умови для порушення прав людини. Участь адвоката надає свідку розуміння меж відповідальності, змісту процесуальних прав та забезпечує контроль за дотриманням законності дій слідчого.

Крім того, у сучасних умовах правозастосування свідки нерідко стикаються з психологічним, інформаційним або навіть фізичним тиском. Правнича допомога у таких випадках виконує захисну функцію, забезпечуючи, щоб слідчі дії відбувалися без маніпуляцій, примусу, навідних запитань чи інших неправомірних форм впливу. Це не лише гарантує дотримання прав свідка, але й підвищує об'єктивність отриманих доказів, зміцнюючи довіру суспільства до правоохоронних органів.

Значну увагу темі спричиняють і новітні виклики, пов'язані з воєнним станом, збільшенням кількості кримінальних правопорушень, цифровізацією процесу, активним використанням відеоконференцій та дистанційних слідчих дій. У цих умовах зростає ризик формального підходу до забезпечення прав свідків, що робить правничу допомогу ще більш необхідною. Адвокат допомагає орієнтуватися у складних процесуальних ситуаціях, сприяє недопущенню помилок у свідченнях, захищає особу від можливих негативних наслідків, пов'язаних з неправильно поданою чи неповною інформацією.

Міжнародні рекомендації Ради Європи, ООН, а також позиція Верховного Суду України у багатьох рішеннях вказують на потребу розширення процесуальних гарантій для всіх учасників кримінального провадження. Суд у своїй практиці наголошує, що участь адвоката може бути виправданою навіть тоді, коли КПК України не містить чітких приписів щодо цього, якщо існує ризик порушення прав людини або якщо надана свідком інформація може бути використана проти нього в майбутньому. Право на правничу допомогу є універсальною гарантією, що поширюється на всіх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, включаючи свідків. Конституція України у ст. 59 передбачає, що кожен має право на правничу допомогу, а у ст. 63 закріплює важливу норму, згідно з якою особа не зобов'язана свідчити проти себе та своїх близьких родичів [2]. Ця конституційна норма прямо впливає на поведінку свідка, адже багато питань, які ставляться слідчим під час допиту, можуть стосуватися обставин, здатних викривати самого свідка або людей з його кола.

Свідок, який не має юридичної освіти, часто не може самостійно визначити, які питання є правомірними, а які порушують його конституційні права. Присутність адвоката під час таких процесуальних дій дозволяє уникнути ризику самовикриття та забезпечує дотримання законності з боку посадових осіб.

Процесуальний статус свідка визначено ст.ст. 65-67 КПК України [3]. Відповідно до закону свідок має широкий комплекс прав, серед яких право знати, у якій справі його допитують, право на зауваження до протоколу допиту, право користуватися нотатками, а також право користуватися правничою допомогою адвоката. На практиці саме останнє право є ключовим для забезпечення повноцінного захисту інтересів свідка, адже адвокат володіє необхідними знаннями процесуального законодавства і здатний оперативно реагувати на будь-які порушення.

Варто відзначити, що як у рішенні Конституційного Суду України, так і в рішеннях ЄСПЛ особлива увага приділяється гарантуванню реалізації права свідка не свідчити щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї. Зокрема, у рішеннях ЄСПЛ вказується, що право не свідчити проти себе є загальновизнаним міжнародним стандартом, який є основним складовим елементом поняття справедливого судового розгляду за ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (п. 55 рішення у справі «Шабельник проти України») [4, с. 89]. Саме адвокат аналізує процесуальні документи, допомагає свідку зрозуміти реальну мету виклику і дає рекомендації щодо правильної поведінки.

Ключовою формою правничої допомоги є участь адвоката у допиті свідка. Допит – це формалізована процесуальна дія, що має проводитися лише за дотримання суворих правил, передбачених ст. 224 КПК України. Адвокат у таких випадках виконує не лише консультативну, а й захисну функцію. Його завдання полягає у тому, щоб контролювати зміст і форму питань, які ставить слідчий чи прокурор, не допускати навідних, провокаційних або неправомірних запитань, слідкувати за тим, щоб свідка не примушували відповідати або не чинили психологічного тиску. Важливо, що адвокат має право втручатися у процес допиту, робити зауваження, подавати клопотання, просити перерву у разі погіршення самопочуття свідка або наявності ознак тиску. Його присутність дисциплінує посадових осіб та знижує ймовірність порушення прав свідка.

Окреме значення має контроль за правильністю внесення інформації до протоколу допиту. На практиці нерідко трапляються ситуації, коли формулювання питань і відповідей у протоколі викривлюють зміст сказаного свідком. Іноді це відбувається ненавмисно, через поспіх або невміння грамотно оформити зміст, але іноді – свідомо, з метою надання показанням іншої інтерпретації. Адвокат слідкує за точністю запису та має право вимагати внесення виправлень, доповнень чи уточнень перед підписанням протоколу. Участь адвоката є вирішальним чинником для запобігання підміні реальних свідчень.

Проте аналіз норм КПК України свідчить про відсутність правової визначеності у регулюванні повноважень адвоката свідка в разі виявлення порушень вимог кримінального процесуального законодавства під час допиту.

Адвокат свідка не уповноважений на досудовому розслідуванні оскаржувати незаконні рішення, дії чи бездіяльність осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Тому варто підтримати твердження І.В. Дубівки про те, що неможливість оскарження рішень, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора, які стосуються інтересів свідка, є порушенням його прав, що потребує відповідних доповнень до ст. 303 КПК України [4, с.89].

Правнича допомога свідку є важливою не лише під час допиту, а й під час інших слідчих дій. У таких діях високим є ризик маніпуляцій, підказок або психологічного впливу. Адвокат контролює дотримання закону, стежить за тим, щоб процедура проводилася правильно, без штучного створення ситуацій, які впливають на об'єктивність результатів.

Значну роль адвокат відіграє також у захисті свідка від можливого тиску інших учасників кримінального провадження. Свідки часто стикаються з прихованими або відкритими погрозами від зацікавлених осіб, які можуть намагатися вплинути на їхню позицію чи показання. Закон передбачає можливість застосування заходів безпеки до свідків: зміна персональних даних у протоколах, конфіденційність участі, застосування охорони або навіть зміна місця проживання. Адвокат є тим, хто ініціює такі заходи, подає відповідні клопотання та захищає інтереси свідка у компетентних органах.

У практиці кримінального судочинства часто виникає ризик зміни процесуального статусу свідка на статус підозрюваного. Це може статися у разі, якщо свідок повідомляє інформацію, яка свідчить про його можливу причетність до злочину. Часто слідчі можуть навмисно використовувати допит свідка як спосіб «виманити» зізнання або інформацію, яка надалі буде використана для оголошення підозри. Адвокат здатний передбачити такі ризики заздалегідь та не допустити ситуацій, які можуть призвести до самовикриття.

Важливим аспектом є психологічна підтримка, яку адвокат надає свідку. Переважна більшість людей не стикається з кримінальним судочинством у повсякденному житті, тому перебування у відділенні поліції, спілкування зі слідчим або прокурором, участь у допиті викликають сильний стрес. Людина в такому стані може плутати факти, неправильно інтерпретувати запитання, відповідати під тиском або емоційно. Присутність адвоката дозволяє свідку почуватися впевненіше і спокійніше.

Надання правничої допомоги свідку також має важливе значення для реалізації принципів кримінального процесу, таких як верховенство права, змагальність сторін, свобода від самовикриття, захист честі та гідності людини. Свідок не є стороною процесу, але його показання впливають на хід розслідування та рішення суду. Тому держава має забезпечити йому належний рівень захисту та підтримки.

У своїй статті Т.В. Корчева, підсумовуючи сказане, зазначила, що професійна правнича допомога свідку у кримінальному провадженні повинна здійснюватися у формі представництва, яке, як відомо, є одним із видів адвокатської діяльності. Крім того, необхідно передбачити норму, в якій закріплювалися б процесуальні права й обов'язки адвоката – представника свідка, можливість (або заборона) відмови його від участі у кримінальному

провадженні (із вказівкою підстав для цього), а також право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів, що ведуть кримінальне провадження. Варто також пам'ятати, що право свідка на запрошення й участь адвоката не може обмежуватися ні процесуальними рамками щодо стадій кримінального провадження, ні в часі, ні в характері спілкування [5].

Таким чином, правнича допомога свідку у кримінальному провадженні є важливою гарантією забезпечення справедливого та законного судочинства. Участь адвоката не лише захищає права свідка, але й сприяє об'єктивному розслідуванню, запобігає маніпуляціям, гарантує дотримання вимог КПК, виключає можливість незаконного тиску та сприяє формуванню достовірної доказової бази. У сучасних умовах, коли рівень правової культури органів правопорядку все ще перебуває у процесі реформування, а випадки порушення прав учасників провадження все ще трапляються, роль адвоката у захисті свідків стає ще більш значущою. Правнича допомога свідку – це не лише юридична консультація, а комплексний правовий захист, спрямований на забезпечення безпеки, законності, об'єктивності та дотримання прав людини у кримінальному процесі.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. 19 травня (№№ 90–91). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Карпенко В.М. Надання професійної правничої допомоги свідку під час його допиту. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №5. 2021. <https://share.google/p9yzNJwG7rtd5GLII>
5. Корчева Т.В. Надання професійної правничої допомоги свідку у кримінальному провадженні як вид адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. №1. 2018. <https://share.google/aQJBhTmzavUC4G3mz>
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Олег Колесник проти України» від 19 листопада 2009 року (Заява №17551/02). *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_505#Text